

Список використаних джерел:

1. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. Вісник Львівського університету. Серія «Історична». 1998. Вип. 33. С. 146–153.
2. Васюта І. Галицько-Волинське село між світовими війнами: монографія. Львів: Камінь, 2010. 507 с.
3. Виздрік В. Соціально-економічні наслідки польської аграрної політики в Галичині у міжвоєнний період. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. 2014. № 809. С. 73–79.
4. Гудь Б. Українсько-польські конфлікти XIX – I пол. XX ст.: етносоціальний аспект: дис. ... докт. істор. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». Львів, 2007. 389 с.
5. Державний архів Львівської області. Ф. 1. Оп. 13. Спр. 859.
6. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 6. Спр. 1338.
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231. Оп. 4. Спр. 1129.
8. Корнійчук Л. Становище трудового селянства західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939). К.: Вид-во АН УРСР, 1957. 70 с.
9. Макарчук С. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов: Вища школа, 1983. 225 с.
10. Смолей В. Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919–1939 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. 112 с.
11. Цибко О. Революційно-визвольна боротьба трудящих Західної України за возз'єднання УРСР (1934–1939 рр.). Львів, 1956. С. 19–20.
12. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. 42 po sied zeniez 2.06. 1923 r.
13. Stobniak-Smogorzewska J. Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945. Warszawa: Rytm, 2003. 490 s.
14. Stobniak-Smogorzewska J. Osadnictwo na Wołyniu 1921–1940. Niepodległość i Pamięć. 2008. № 15/1 (27). S. 153–176.

УДК 342.553 (477)

БУТИРІН Є.О.

**ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ІДЕЯХ
АНГЛІЙСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті розглянуто проблеми поняття місцевого самоврядування в англійській політико-правовій думці ХІХ ст. Сьогодні ми позбавлені консенсуального наукового визначення місцевого самоврядування, це зумовлено тим, що самоврядування розвивається відповідно до закономірностей розвитку суспільства загалом. Кожному історичному типу демократії відповідають конкретно-історичні моделі самоврядування, і пов'язано це з наявністю різних поглядів на природу феномена місцевого самоврядування. Англійські науковці шукали відповідь на сучасні питання в минулому, і витоки самоврядування вони бачили в таких інституціях, як уїтенагемот (зібрання мудрих) або фолькмот (племінні збори саксів). Отже, із часів англосаксонського завоювання, на думку публіцистів-ідеалістів, запорукою успішності державного управління було місцеве самоврядування.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, державне управління, муніципалітети, самоврядні інституції, муніципальне управління, земське самоврядування, союз місцевих мешканців.*

В статье рассмотрены проблемы понятия местного самоуправления в английской политико-правовой мысли XIX в. Сегодня мы лишены консенсуального научного определения местного самоуправления. Это обусловлено тем, что самоуправление развивается в строгом соответствии с закономерностями развития общества в целом. Каждому историческому типу демократии соответствуют конкретно-исторические модели самоуправления, и связано это с существованием различных взглядов на природу феномена местного самоуправления. Английские ученые искали ответ на современные вопросы в прошлом, и истоки самоуправления они видели в таких институтах, как *уитенагемот* (собрание мудрых) или *фолькмот* (племенные сборы саксов). Со времен англосаксонского завоевания, по мнению публицистов-идеалистов, залогом успешности государственного управления было местное самоуправление.

Ключевые слова: *местное самоуправление, государственное управление, муниципалитеты, самоуправляющиеся институты, городское управление, земское самоуправление, союз местных жителей.*

The article deals with the issue of the local self-government concept in the English political and legal thought of the nineteenth century. Currently, there is no consensual scientific definition of local self-government; it is due to the fact that self-government develops in strict accordance with the laws of society development as a whole. Each historical democracy type corresponds to concrete historical models of self-government and is connected with the existence of different views on the local self-government phenomenon nature. The English scientists were investigating answers to modern questions in the past and self-government sources were studied in such institutions as the *witenagemot* (a meeting of wise men) or *folk moot* (the Saxon tribal meeting). Therefore, from the time of the Anglo-Saxon conquest, according to idealist publicists, the key to the public administration success has been the local self-government.

Key words: *local self-government, state administration, municipalities, self-governing institutions, municipal government, local self-government, union of local citizens.*

Вступ. Особливість місцевого самоврядування полягає у врахуванні тенденцій розвитку суспільства та прагненні утвердити демократичні засади людського існування. Будучи досить непростим та багатоаспектним соціальним явищем, воно дотепер немає єдиного та найбільш точного визначення. У теорії права та держави є різноманітні підходи до його розуміння, що зумовлені особливостями представлених у літературі характеристик. Наявність великої кількості визначень свідчить про невинну динаміку поглядів на місцеве самоврядування та певну суперечність його політико-правової природи. Наявна приналежність до суб'єктів політики є ще однією підставою для зіткнення поглядів фахівців з усіх сторін наукового пізнання.

Постановка завдання. Основною метою статті є дослідження різноманітних теоретико-правових підходів до поняття місцевого самоврядування в політико-правовій думці Англії в XIX ст.

Результати дослідження. У XVIII та на початку XIX ст. у західноєвропейських країнах відбувається транзиція від традиційних форм суспільного розвитку до техногенної цивілізації, де наука стає однією з важливих форм суспільної свідомості, заповнює собою нішу, яку залишала по собі релігія. Саме техногенністю західної цивілізації можна пояснити її потребу в науковому розробленні пропозицій щодо подальшого реформування суспільства. Наприклад, ті численні доповідні записки, що подавалися імператору його урядовцями, були щільно насичені цитатами провідних науковців, як-от записка С. Вітте [1].

У цей транзитивний період поняття «самоврядування», визначення його правової природи привертає увагу багатьох філософів, правників, публіцистів та політичних діячів із різних країн. На думку лінгвістів-герменевтиків, дефініція є своєрідним механізмом збереження накопиченого досвіду, ідей, що виникли в науковій думці. Саме вона забезпечує загальнообов'язкову однозначність уживаних термінів і є своєрідним «прикордонним знаком», який позначає перехід від позанаукового знання до наукового [2, с. 11]. Отже, ідея місцевого самоврядування виконує особливі пізнавальні функції. Вона акумулює первинні відомості щодо самоврядування, відбиваючи те суттєве, що притаманне цьому феномену протягом різних історичних проміжків часу

та властиве тим країнам, де використовується цей інститут. Поняття місцевого самоврядування відбиває загальні й особливі елементи системи, які перебувають у постійній динаміці. В ідеї місцевого самоврядування в найбільш повному обсязі відбивається прагнення людини до участі в усіх сферах життєдіяльності суспільства, намагання якнайповніше реалізувати власний творчий потенціал. Що стосується практичного втілення цієї ідеї в суспільно-державному устрої різних країн, то воно має і свою специфіку, і власну тривалу історію.

Якщо брати «самоврядування» у широкому сенсі цього слова, то його можна віднести до тих термінів, які логіка визначає як відносні. Як наполягав П. Лабанд, «самоврядування» – поняття, протилежне поняттю «перебування під чужим управлінням» [3, с. 103]. Але під таке широке визначення можуть потрапляти будь-які різноманітні форми суспільних об'єднань, як-от релігійні спільноти, клуби, кружки, акціонерні та торгові товариства, трасти, артлі тощо.

Варто мати на увазі, що поняття «управління» і «самоуправління» співвідносяться між собою як ціле й частина. Самоуправління може розумітися в самому загальному вигляді як вид соціального управління, що має власні цілі, суб'єкт й об'єкт взаємодії [4, с. 21]. І управління, і самоуправління ставлять собі за мету упорядкування суспільних відносин. Головною їхньою відмінністю є співвідношення об'єкта та суб'єкта взаємодії. Управління, у межах соціальної системи, зумовлює певний вплив суб'єкта на об'єкт, а отже, і їх взаємодію. У разі самоуправління маємо збіг суб'єкта й об'єкта, останнім є дії суб'єкта, завдяки чому і відбувається саморегуляція процесів всередині соціальної системи. Інша відмінність полягає в характері влади, а саме: управлінню притаманна імперативна природа, а об'єкт підпорядковується суб'єкту. Що стосується самоврядних систем, то їм властиве самопідпорядкування елементів системи внутрішнім цілям та потребам. Тому відносини ієрархії, природні для управління, поступаються під час самоуправління відносинам координації та взаємодії елементів системи.

І управління, і самоуправління в соціальній системі спрямовані на упорядкування суспільних відносин між індивідами. Вони завжди реалізуються, мають свій прояв у дії, яка полягає в ухваленні рішень та їх подальшій реалізації уповноваженими на то законом органами. Отже, соціальне управління на рівні окремої соціальної групи чи особистості здійснюється двома системами – державною та тією, що створюють індивіди самостійно – місцевим самоуправлінням.

Появу ідеї територіального управління та його правового врегулювання пов'язують із феноменом муніципального управління римської епохи. Саме в Римській імперії з'являються міста – муніципії (лат. *municipium*), підпорядковані столиці, адміністрація й юрисдикція яких визначалися окремими постановами – *leges municipals* [5]. Це дало підстави окремим науковцям вважати, що термін «місцеве самоврядування» (або «муніципальне управління») як правове поняття можна віднайти ще в Стародавньому Римі. Саме там «муніципалітетами» називали міста, які були наділені правом самоврядування [6, с. 73].

Попри різні думки щодо появи поняття «самоуправління», більшість науковців [7] вважають, що цей термін вперше з'явився в Англії. Саме тут слово “self-government” («самоуправління») вживається із XVII ст., хоча в англосаксонському праві він не закріплений, а поширився в континентальній Європі.

Окремі дослідники народження самоврядування пов'язують із подіями Великої французької революції, в яких громада набуває самостійності щодо держави [8]. Показово те, що у Франції такого терміна взагалі немає, замість нього вживається або «децентралізація» (“*décentralisation*”), або «муніципальна влада» (“*rouvoir municipal*”). Є науковці, що наполягають на німецькому сліді та пов'язують появу терміна з іменем Г. фон Штейна, фундатора муніципальної реформи, запровадженої 1808 р. у пруських містах [9].

Наприкінці XIX ст. відоме подружжя англійських науковців та громадських діячів Сідней Вебб (англ. *Sidney James Webb, 1st Baron Passfield*) та Беатриса Вебб (англ. *Beatrice Potter Webb, Lady Passfield*), очільники Фабіанського товариства, розпочали свої студії щодо англійського самоврядування. Виступаючи опонентами жорсткої капіталістичної системи, вони шукали альтернативу цій економічній системі в справедливо влаштованих засадах соціального буття, у привабливості «союзу місцевих мешканців». Результатом цих розвідок стало переконання, що в Англії місцеве самоврядування має глибинне коріння, і його історії присвячено багатотомну наукову працю, хронологічні межі якої охоплювали період із 1689 по 1835 рр. [10].

Дослідники були вражені наслідками своїх студій, зокрема, вони писали, що важко повірити, але до середини XIX ст. термін “local government” не вживався. Вони виявили, що вислів “local self-government” поширився в другій чверті XIX ст., передусім завдяки Р. фон Гнейсту та Дж. Т. Сміту. Проте вже в третій чверті століття стало популярним словосполучення “local government”. У передовиці “Times” від 15 грудня 1856 р. воно офіційно закріплене [11, с. 8–9].

На позначення загального характеру англійського державного устрою як народного самоуправління, найвищим проявом якого є парламент, стали вживати термін “local government” [12, с. 2–3]. «Місцеві інтереси» (або «локалізм») стали важливим складником політичного буття Англії в XVII ст., коли певні території налічували вже кілька століть автономного демократичного управління. А окремі одиниці, як-от Беверлі та Кінгстон-на-Холмі, набули самостійного управління відповідно в 1129 та 1299 рр. [13].

На відміну від подружжя Веббів, англійський дослідник Б. Кейт-Лукас (англ. Bryan Keith-Lucas) зазначав, що він віднайшов перше офіційне вживання словосполучення “local government” у звіті королівської комісії з муніципальних питань 1835 р. Але контекст його використання не пов’язаний із позначенням певного устрою або порядку, який можна описати як місцеве самоврядування [14, с. 12]. Також британські дослідники наводили приклад широкого використання цього терміна в публіцистиці, посилаючись на свого співвітчизника, політичного теоретика, юриста, місцевого історика Бірмінгема Д.Т. Сміта (англ. Joshua Toulmin Smith). Останнього непокоїв «урядовий деспотизм», тобто відраження із центру до графств чиновників щодо контролю стану освіти, охорони здоров’я, проблеми жебрацтва, поганих умов фабричної праці. Д.Т. Сміт наполягав на обмеженні втручання центральної влади в справі місцевого самоврядування [15]. Традиційно англійці шукали відповідь на сучасні питання в минулому, і витоки самоврядування вони бачили в таких інституціях, як уїтенагемот (зібрання мудрих) або фолькмот (племінні збори саксів). Отже, із часів англосаксонського завоювання, на думку публіцистів-ідеалістів, запорукою успішності державного управління було місцеве самоврядування [16].

Австрійський професор І. Редліх, будучи визнаним знавцем англійського самоврядування, звертав увагу європейців на те, що англійці як технічний термін – *terminus technicus* – на позначення внутрішнього управління взагалі та місцевого самоврядування зокрема вживали термін “local self-government”, особливо після того, як під цією назвою вийшла праця Д.Т. Сміта [17]. Успіх використання цього словосполучення пояснюється загостренням всередині XIX ст. парламентських суперечностей, прибічники торі у своїй боротьбі проти зайвої централізації організації управління стали широко його використовувати. Проте коли в 60-х рр. пристрасті зійшли нанівець, термін також зник зі сторінок полемічних видань та з парламентських слухань. А на позначення організації внутрішнього управління стали вживати термін “local government”. Також І. Редліх дійшов висновку, що цей термін замінив собою терміни, які застосовувалися раніше, а саме “civil government” («цивільне управління») та “municipal government” («муніципальне управління») [18, с. 361].

Що стосується поширення англійського терміна “self-government” на європейському континенті, то, як зазначає І. Редліх, воно стало можливим завдяки авторитету Р. фон Гнейста, якого сучасники прозвали «політиком права». Хоча використання цього терміна останнім було доволі вільним. Р. фон Гнейст, як пише австрійський дослідник, запозичив як саме слово, так і його контекст у Д.Т. Сміта. І хоча в самій Англії його авторитет не був значним, на континенті погляди англійського публіциста були достатньо популярними, хоча його ім’я залишилося невідомим. Дякувати за це треба працям Р. фон Гнейста, який відверто запозичував ідеї англійця щодо опору централізації, реформі управління, розширенню виборчого права тощо, навіть з використанням тих самих висловів. Отже, ідеї Д.Т. Сміта були запропоновані пруським професором як зріла критика англійської конституції [18, с. 360].

Показовим є й той факт, що переклад його фундаментальної праці здійснено вперше російською мовою [19]. Англійці взагалі переклали лише частину дослідження [20]. Тому саме в Росії праці Р. фон Гнейста були піддані критичному осмисленню. Академік М. Ковалевський, один із відомих медієвістів, фахівців з історії Англії, закидав Р. фон Гнейсту недостатнє знання джерел та довільне тлумачення англійського мирового інституту. Він піддавав сумніву наївну віру пруського професора в ефективність роботи посадовців, призначених урядом, які, начебто, не залежать від станових впливів та цілком віддані лише служінню правді [21, с. 24–29, 33]. Проте критика була помірною, П. Виноградов об’єктивно зауважив, що за всієї односторонності теорії Р. фон Гнейста в його працях найбільш повно з’ясовано умови поміщицького самоврядування, так званої сквайрархії, яка домінувала в земському житті Англії від кінця XIV ст. до початку XIX ст. [22, с. 7].

Під час дослідження поширення Європою ідей місцевого самоврядування варто зважати на загальну культурну орієнтацію Старого Світу та Росії на Францію, що тривала до середини XIX ст. Але інтенсивне налагодження зв’язків між аристократами Німеччини, Росії, Великобританії зумовило поширення в другій половині століття англофільства в Пруссії, Австрійській і Ро-

сійській імперіях. Так, російські публіцисти із задоволенням давали опис суспільного побуту Англії, порівнювали його з вітчизняними земськими установами. Особливо підкреслювалося, що місцеве управління у Великій Британії здавна здійснювали місцеві союзи мешканців, що склалися природним шляхом. До 30-х років XIX ст. центральна влада надавала їм право самоврядування на підставі місцевих звичаїв та місцевої юрисдикції. Пояснення цього феномена полягає в збереженні англійського загального права (common law) [23, с. 8, 63]. Отже, вже із середини XIX ст. термін «самоуправління» стає популярним у Німеччині – “selbstverwaltung” [24, с. 5–6], а десятьма роками потому й у Російській імперії.

В. Івановський вважає, що суттєвою відмінністю німецької наукової думки щодо самоврядування було те, що вона не обмежувалася дослідженням догми права, позитивного законодавства, як це було в англійців або французів, а приділяла також значну увагу сутності самоврядування, співвідношенню в його діяльності громадського і державного елементів [25, с. 392–396]. Оскільки Німеччина традиційно сприймалася російськими правниками як «житниця наукових ідей», то й вони пішли саме цим шляхом [26, с. 140].

Відомий економіст, правник, ідеолог декабристського руху М. Тургенев (який працював та близько зійшовся із Г. фон Штейном і на той час очолював центральне управління звільнених від наполеонівської окупації територій Німеччини) у своїй студії «Росія і руські», написаній у 30-х рр. XIX ст. та виданій 1847 р. у Парижі, висловлювався щодо муніципальної реформи в Пруссії й можливості застосування цього досвіду в Росії. Автор не вживав терміна «самоврядування». М. Тургенев писав про «муніципальні установи» (“l’organisation municipale”) та «міські організації» (“organise les villes”) [27]. Проте вже в праці 1869 р. «Щодо морального ставлення Росії до Європи» їм вжито термін муніципальне самоуправління (“self-government”) [28, с. 38].

Висновки. Таким чином, нами розглянуто проблеми поняття місцевого самоврядування в англійській політико-правовій думці XIX ст. Кожному історичному типу демократії відповідають конкретно-історичні моделі самоврядування, і пов’язано це з наявністю різних поглядів на природу феномена місцевого самоврядування. Англійські науковці шукали відповідь на сучасні питання в минулому, і витоки самоврядування вони бачили в різних інституціях, що були проаналізовані.

Список використаних джерел:

1. Витте С. По поводу непреложности законов государственной жизни. Санкт-Петербург: Акц. о-во Брокгауз-Ефрон. 1914. 376 с.
2. Аверинцев С. Литературные теории в составе средневекового типа культуры. Проблемы литературной теории в Византии и латинское средневековье. Москва, 1986.
3. Laband P. Das Staatsrecht des Deutschen Reiches. Bd. 1. Tübingen: Verlag der H. Laupp’schen Buchhandlung, 1876. S. 103.
4. Тихомиров Ю. Диалектика управления и самоуправления. Вопросы философии. 1983. № 8.
5. Муниципий (Municipium). Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Санкт-Петербург: Акц. издат. об-во Ф.А. Брокгауз – И.А. Ефрон. Т. XX (39). 1897.
6. Рязанцев И., Адарченко С. Историко-правовые аспекты формирования местного самоуправления в Российской Федерации. Россия и социальные изменения в современном мире: сб. научных докладов «Ломоносовские чтения 2004». Москва. 2004. Т. 1.
7. Велихов Л. Основы городского хозяйства. Москва; Ленинград: Гос. издат., 1928. С. 235.
8. Черняк Э. Ранние германские теории местного самоуправления: учебное пособие. Казань: Казан. гос. технол. ун-т. 2009. С. 6.
9. Штимпфл Г., Шоллер Х. Местное самоуправление. Москва, 1995. 472 с.
10. Медведев А. Местное самоуправление в условиях формирования гражданского общества и правового государства: теоретико-правовое исследование: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Волгоград, 2000.
11. Институты самоуправления: историко-правовое исследование / В. Графский, Н. Ефремова, В. Карпец и др. Москва: Наука, 1995.
12. Webb B., Webb S. English local government, from the Revolution to the Municipal Corporations Act. Vol.: V. 1: The parish and the county. V. 2: The manor and the borough. Part 1. V. 3: The manor and the borough. Part 2. V. 4: Statutory authorities for special purposes. V. 5: The story of the King’s Highway. V. 6: English prisons under local government (with preface by Bernard Shaw). V. 7: English poor law history. Part 1: The old poor law. V. 8: English poor law history. Part 2: The last

hundred years. Vol. 1. V. 9: English poor law history. Part 2: The last hundred years. London; New York: Longmans, Green and co., 1906–1929.

13. Webb B., Webb S. The Development of English Local Government. 1689–1835. Oxford: Oxford University Press, 1922.

14. Hasluck E. Local Government in England. Cambridge, Eng.: University Press. 1936. 363 p.

15. Local government: politicians, professionals and the public in local authorities / H. Elcock, Michael Wheaton. London: Methuen. 1986. 736 p.

16. Keith-Lucas B. English local government in the nineteenth and twentieth centuries. London: Historical Association, 1977. 44 p. P. 12.

17. Smith J. Toulmin, Esq. Local Self-government and Centralization: The Characteristics of Each, and Its Practical Tendencies as Affecting Social, Moral, and Political Welfare and Progress, Including Comprehensive Outlines of the English Constitution. London: Published by John Chapman. 1851. 415 p.

18. Keith-Lucas B. In Defence of Gneist. Canadian Journal of Economics and Political Science. Vol. 27. № 2. May 1961. P. 248.

19. Hasluck E. Local Government in England. Cambridge, Eng.: University Press. 1936. P. 3.

20. Редлих И. Английское местное управление: изложение внутреннего управления Англии в его историческом развитии и современном состоянии / под ред. В. Ельяшевича; пер. с нем. Ф. Ельяшевич; вступит. статья П. Виноградова. Санкт-Петербург: Тип. Альтшулера. Т. 2. 1908. 462 с. С. 361.

21. Гнейст Р. История государственных учреждений Англии (Englische Verfassungsgeschichte) / пер. с нем. под ред. С. Венгерова. Москва: К.Т. Солдатенков, 1885. [2], VI, 858, X с.; 22.

22. Gneist R. The History of the English Constitution. 2 vol. Translated by Philip A. Ashworth. London: G. P. Putnam's, 1886. XVI. 437 p. VII. 466 p.

23. Ковалевский М. М. Английская конституция и ее историк. Москва: тип. Ф. Б. Миллера. 1880.

24. Зарудный М. Общественный быт Англии: очерки земства, города и суда с характеристикой соответствующих учреждений Франции и современных преобразований в России. Санкт-Петербург: тип. Н. Тиблена и К°, 1865. 212 с.

25. Heffter H. Die Deutsche Selbstverwaltung im 19. Jahrhundert. Geschichte der Ideen und Institutionen. Stuttgart: K.F. Koehler Verlag, 1950. 791 s.

26. Ивановский В. Русское государственное право. Казань: Типолитогр. имп. ун-та. Т. 1. Ч. 1: Верховная власть и ее органы, 1896. VII, 533 с.

27. Зорькин В. Позитивистская теория права в России. Москва: Изд. Московского ун-та, 1978.

28. Tourgueneff N. La Russie et les Russes. Tome 1 er.: Mémoires d'un proscrit. Paris: E. Dentu, 1847. P. 417–430.

29. Tourgueneff N. La Russie et les Russes. Tome 3 er.: De l'avenir de la Russie. Paris: E. Dentu, 1847. P. 91.

30. Turgenev N. O npravstvennom otnoshenii Rossii k Evropie: Rapports de la Russie avec l'Europe, considérés au point de vue moral et politique. Leipsig: F.A. Brockhaus, 1869.